

Občianstvo a občianska spoločnosť: Didaktické dimenzie

Ladislav Macháček

Abstract

Die Schlüsselbegriffe der politischen Soziologie wie z. B. politisches System und politische Partei, Bürgertum und Zivilgesellschaft benutzen Studenten ohne an gebüffelte Fachdefinitionen nicht zu denken. Schrittweise entdecken sie Beziehungen und Zusammenhänge zwischen diesen Begriffen und fangen an, das Wesen der politischen Prozesse zu verstehen. Dieser könnte mittels didaktisch überlegten Verfahren beschleunigen. Bildungstheorie im Bereich der Politikwissenschaft wird leider nicht entwickelt, weil im Unterschied zur Geschichte die Politikwissenschaft keine Disziplin für künftige Pädagogen ist. In einigen wissenschaftlichen Studien oder Studienunterlagen für unformale Bildung der Jugendleiter kommen jedoch einige inspirierende Versuche vor, die Schlüsselbegriffe der Zivilgesellschaft mittels Visualisierung und Schematisierung darzustellen. Im vorgelegten Beitrag wird ein didaktisches Verfahren zur Darstellung von zwei Begriffen: Bürgertum und Zivilgesellschaft demonstriert.

Keywords: youth, didactics, education, politic sciences.

Úvod

J. Szacki, zostavovateľ antológie textov k problematike občianskej spoločnosti (Ani knieža, ani kupec: občan. Krakow, 1997) ani nie tak dávno pri príležitosti svojho životného jubilea na stránkach časopisu *Studia socjologiczne* (1999, č. 4) odpovedal na otázku, ako by definoval občiansku spoločnosť. Jeho odpoveď ma prekvapila: *Nie som si istý, či je takáto definícia až taká nevyhnutná.* Občianska spoločnosť sa ako pojem podľa J. Szackého radí k dosť abstraktným politickým ideám so slušnou filozofickou tradíciou, ale podobne ako pojmy sloboda, demokracia, spravodlivosť, naznačuje nám skôr smer nášho úsilia, prípadne nám pomáha uvedomiť si, že niečo nám chýba. Bez takýchto ideí sa nezaobídeme. Dávajú zmysel tomu, čo robíme, ale nepomáhajú nám objasňovať to, čo sme urobili.

Je však tiež pravdou, že tradície spoločenských vied si vyžadujú, aby sa pojem definoval a sociologicky operacionalizoval, ak sa má stať nástrojom empirickej vedeckej analýzy a nie iba prostriedkom stimulujúcim sociologickú imagináciu alebo mobilizujúcim nové vlny občianskych protestných hnutí. Politická obnova občianskej spoločnosti v našich krajinách bola významným

podnetom pre sociálnu a politickú teóriu. V našej pôvodnej vedeckej literatúre už existujú texty venované problematike občana, občianstva a občianskej spoločnosti od J. Stenu (Stena, J., 1991, 1992, 1993) a najmä R. Roška¹. K dispozícii je aj Antológia² študijných textov k problematike občianskej spoločnosti.

Občianstvo štátne a participačné

Významným príspevkom do rozpravy o občianstve a občianskej spoločnosti bolo vystúpenie C. Wallace na Sociologickom ústave SAV pre výskumný tím občianskej spoločnosti, ktoré na požiadanie redakcie spracovala do štúdie pre časopis Sociológia.

Občianstvo má základný význam pre každého občana, keďže vymedzuje jeho právny, politický a sociálny vzťah k spoločnosti, v ktorej žije.

Sociologická reflexia vývoja tohto procesu v klasických demokraciách, ako je obsiahnutá v diele anglického sociológa T. H. Marshalla³ naznačuje, že občianstvo sa vyvíjalo počas dlhých storočí a v istej logickej nadväznosti: občianska dimenzia v 18. storočí, politická v 19. storočí a sociálna dimenzia v 20. storočí. (Schéma č. 1)

Prvou otázkou je aké **práva** zahrňajú jednotlivé dimenzie občianstva, druhou otázkou je aké sú **nástroje** ich realizácie. Napokon si kladieme otázku či existujú v spoločnosti nezávislé **inštitúcie**, ktoré tieto práva zabezpečujú alebo dohliadajú na ich poskytovanie.

¹ Prvý pokus o sociologické spracovanie tejto témy sa spája s projektmi VEGA o občianskej spoločnosti realizovanými na Sociologickom ústave SAV po roku 1990, ktoré inicioval a v prvej etape koordinoval J. Stena. Publikácia R. Roška *Slovensko na konci tisícročia* (Veda, Bratislava, 2001) je prvou systematickejšou sociologickou reflexiou premien slovenskej spoločnosti pripravenou na Sociologickom ústave SAV od jeho vzniku v roku 1964.

² *Antológia sociologických a politologických textov k problematike občianskej spoločnosti*. Zost. L. Macháček, Katedra politológie FF UMC, Trnava 2001. V rámci riešenia grantu VEGA 2/7016/21 na Sociologickom ústave SAV sme pripravili tento súbor textov pre študentov politológie a politickej sociológie. Reagovali sme ňou i na podnet Grémia tretieho sektora (G3S), ktoré vyzvalo na svojom stretnutí v Levoči (2000) k hlbšej reflexii minulých, súčasných i budúcich trendov vývoja občianskej spoločnosti na Slovensku.

³ Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class and other Essays*. Cambridge. Cambridge: University Press.

Schéma č. 1: Občianstvo podľa T. H. Marshalla

Kritériá Druh občianstva	Kedy sa vyvinul?	Aké práva zahŕňa?	Nástroje realizácie	Zodpovedné inštitúcie
OBČIANSKY	18. stor.	osobná sloboda, súkromné vlastníctvo, ochrana pred štátom, zmluvné vzťahy, sloboda prejavu a vyznania	panstvo práva (právny štát)	súdy
POLITICKÝ	19. stor.	participácia na výkone politickej moci (ako volič alebo člen reprezentatívneho zboru)	proces volieb, všeobecné volebné právo	parlament, miestny orgán moci
SOCIÁLNY	20. stor.	ekonomické a sociálne zabezpečenie podľa prevládajúceho štandardu v spoločnosti	bývanie, vzdelávanie, zdravotnícka starostlivosť, sociálne zabezpečenie, podpora v nezamestnanosti, penzia	sociálne poistenie, sociálne zabezpečenie

Zdroj: Prevzaté zo štúdie Wallace, C. (1993): *Koncepcia občianstva v súčasnej svetovej sociológii*. In: Sociológia, vol. 25, č. 3, s. 163-176.

Diskurz o občianstve v súčasnosti

Občianstvo vyjadruje integratívny spoločenský princíp, pretože uvedené práva sú v princípe univerzálne. Prístup k občianstvu však univerzálny nie je, pretože ho determinujú nielen právne normy, ale aj schopnosti jednotlivcov zmobilizovať vlastné zdroje a možnosti. Ako to pregnantne sformulovala C. Wallaceová: „Človek môže mať právo cestovať, kúpiť si vlastný dom, zmeniť zamestnanie, ale prakticky nemôže urobiť ani jednu z týchto vecí kvôli nedostatku peňazí alebo z rodinných dôvodov.“⁴

Na rozdiel od vývoja ostrovnej spoločnosti (rodná krajina T.H. Marshalla), kde sa vlastne jednotlivé dimenzie navrstvovali cez stáročia, je pre naše stredoeurópske spoločnosti (Maďarsko, Poľsko, Česko a Slovensko) typické skôr preskakovanie, hektická likvidácia a vzájomné vylučovanie jednotlivých dimenzií občianstva. Z hľadiska nastolovanie problému občianstva v postkomunizme všeobecne, ale na Slovensku osobitne sa musí vyrovnáť s tým, že komunistický experiment od roku 1948 do roku 1989 obetoval hodnotu sociálneho občianstva tak politické, ako aj občianske práva a slobody.

⁴ Wallace, C. (1993): *Koncepcia občianstva v súčasnej svetovej sociológii*. In: Sociológia, vol. 25, č. 3, s. 163-176, tu s. 164.

V súčasnosti je už čoraz zrejmejšie, že v postkomunistickej etape transformácie sa rieši problém rekonštrukcie politickej a občianskej zložky občianstva, pričom sa redistribuje v jeho sociálnej vrstve iba to, čo sa podarilo získať z daní občanov, iba to, čo zodpovedá sile národného hospodárstva, prípadne iba to, čo sa podarilo získať privatizáciou alebo predajom národného bohatstva. Navonok to pôsobí tak, že skoro všetko, čo bolo inštitucionálne v sociálnej sfére zabezpečené pre všetkých občanov do roku 1989, sa demontuje.

Rekonštrukcia štátnej sociálnej politiky a sociálnych služieb sa spája už iba s niektorými cieľovými skupinami občanov. Pritom sa presúvajú kompetencie systému starostlivosti o občana na úroveň obce a regiónu, prípadne sa očakáva, že záujmy marginalizovaných skupín sa budú artikulovať dostatočne zreteľne na verejnosti a ako prvé sa budú uspokojovať sebaregulatívnymi aktivitami dobrovoľníckeho sektora.

Tu hrozí veľa nebezpečenstiev štátneho dirigizmu a autoritárskych riešení pri narastajúcich hospodárskych a sociálnych problémoch, „...ak u istého kritického množstva občanov nebude vôľa garantovať platnosť demokratickej ústavy príslušným typom občianskych postojov a občianskeho správania...“⁵ Prekonanie postkomunizmu je teda rovnako spojené s transformáciou hospodárstva na princípe trhovej ekonomiky, ako aj s „...nevyhnutnosťou rozhybať systémový proces zrodu oživujúcej organizačnej formy individuálnej účasti vo verejnej sfére spoločenského života...“. (Stena, J., 1993, s. 179-180).

Prvé zmienky o občianovi sa u nás spájajú s jeho občianskou participáciou na dôležitých procesoch transformácie a modernizácie spoločenského, ekonomického a politického systému. V tomto kontexte hovoríme skôr o aktívnom občianstve, o občianskej participácii a nie o štátnom občianstve, ktoré je podstatou vymedzenia občianstva u T. H. Marshalla. Nie je však medzi nimi nepreniknuteľná hranica. Práve naopak. To čo v súčasnosti predstavuje štátne občianstvo nie je akýmsi darom „zhora“, ale skôr artikulované, legitimizované a legalizované práva získané v boji jednotlivých záujmových skupín, politických strán.

O štátnom občianstve sa začalo u nás hovoriť v súvislosti so slovenskými a českými občanmi, ktorí sa silou okolností po roku 1993 ocitli na nesprávnej strane novej štátnej hranice. O štátnom občianstve sa u nás začalo hovoriť v súvislosti s prekvapujúcou emigráciou slovenských, poľských, českých, maďarských a rumunských Rómov do krajín Európskej únie, využívajúcich azylovú politiku týchto krajín, stavanú na iné druhy „disidentov“.

⁵ Roško, R. (1995): *Smer moderné občianstvo*. Bratislava: IRIS, s. 194.

Tieto aspekty občianstva vyvolali pozornosť skôr v tých krajinách Európy, ktoré trpia demografickým deficitom mladej generácie a otvárajú svoje pracovné trhy novodobým pohybom migrantov. Globalizácia prejavujúca sa v integrácii kapitálu a trhu práce vo viacerých krajinách vyvoláva a umožňuje migráciu na pracovnom trhu vo vnútri nového celku. Pritom napr. európske krajiny EÚ, patriace do takéhoto nového civilizačného centra, si spôsobujú svojou atraktivitou a prosperitou celkom zákonite neobyčajné komplikácie najrozličnejšími formami migrácie a tranzitu najmä mladých ľudí z ekonomicky zaostávajúcich a vojnami devastovaných krajín.

Niet sa čo čudovať, že nádej a obava spájaná s týmto novodobým sťahovaním vyvoláva pozornosť nielen najrozličnejších výskumných alebo sociálnych programov, ale inšpiruje aj k premysleniu podstatných teoreticko-metodologických otázok občana, občianstva a občianskej spoločnosti.

O občianstve, ako to v sociologickej literatúre systematickejšie vymedzila C. Wallaceová (Wallace, C., 2001), sa hovorí čoraz viac aj v súvislosti:

1. s intenzívnejšími procesmi európskej integrácie,
2. s uznávaním občianskych práv aj pre marginalizované skupiny,
3. s úlohou štátu v procesoch sociálnej integrácie spoločnosti.

Prelínanie a zlievanie sa nadnárodných ekonomických a politických inštitúcií, ako je Európska komisia a Rada Európy, neustále viacej podnecujú hľadanie odpovedí na otázky typu: Akú politickú entitu má, alebo by mal mať Európan ako občan? V niektorých krajinách Európy prebieha urputný zápas o uznanie občianskych práv okrajových skupín v spoločnosti ako napr. žien, etnických menšín, homosexuálov a lesbičiek. To je významný prúd sociálnych zmien, ktoré prinášajú možnosť integrácie dosť roztrieštených národných spoločností.

Napokon rozpory zástancov a kritikov zásahov štátu do spoločnosti vedú k diskusii o tom, aké sociálne práva okrem politických a občianskych môžu občania očakávať od svojho štátu. Európske občianstvo predstavuje nielen zodpovednosť jednotlivého občana za seba a svoju krajinu, ale tiež za spoločenstvo nášho kontinentu. V tomto zmysle je budúcnosť mládeže v Európe možná iba ako život v sociálnej a občianskej solidarite.

V súčasnosti je to práve politická dimenzia občianstva mladých ľudí, ktoré predstavuje výzvu pre dobre známu sociologickú koncepciu občianstva T. H. Marshalla s jeho politickou, sociálnou a občianskou dimenziou. Diskusia o volebnom práve mladých ľudí dostala nový

podnet po predčasných parlamentných voľbách v Rakúsku (2008), v ktorých účasť 16 a 17 ročných voličov podstatne ovplyvnila výsledky volieb v prospech radikálnych pravicových politických strán.

Občianska spoločnosť

V našom príspevku sa sústreďujeme na úlohu prezentovať invenčný nástroj na možné interpretácie pojmu občianska spoločnosť vo väzbe na združovanie a na možnosti jeho využitia pre sociologický výskum mládežníckych hnutí a iniciatív ako špecifických foriem združovania dospievajúcich. Ideálnu odpoveď na naše otázky sme našli v štúdiu *Rainera Bauböcka*.⁶ Autor na pozadí úlohy integrácie imigrantov v hostiteľskej krajine neobyčajne názorne odpovedá na často kladené, ale častejšie obchádzané otázky o občianskej spoločnosti prostredníctvom schematickej vizualizácie a interpretácie dvoch modelov.

Jedným z najvýznamnejších problémov, ktoré sme riešili v praktickej politickej rovine po roku 1989, bol vzťah štátu a tretieho sektora. Približne desať rokov trval v našich podmienkach spoločenskej transformácie a modernizácie proces ujasňovania si skutočnosti, že občianska spoločnosť nie je iba tretí, nonprofitný, dobrovoľnícky alebo občiansky sektor ako istý počet združení, spolkov, nadácií, hnutí a iniciatív občanov.

Podľa koncepcia R. Bauböcka možno chápať občiansku spoločnosť ako *sociálny priestor alebo sociálnu sféru*, vznikajúcu funkčne odlišným pôsobením štátu, trhu a rodiny, umožňuje objasniť úlohu *združovania* v spoločenských procesoch. Umožňuje tiež názorne demonštrovať, aké komplikované súvislosti treba zohľadňovať pri posudzovaní úlohy tzv. tretieho sektora dobrovoľníckych neziskových organizácií, združení a spolkov, občianskych hnutí a iniciatív. Nedáva pochopiteľne odpovede na všetky otázky, ktoré sa s problematikou občianskej spoločnosti objavujú.

---

⁶ Bauböck, R. (1996): *Social and Cultural Integration in Civil Society*. In: Bauböck, R.; Heller, A.; Zolberg, A. R. (ed.): *The Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration*. Aldershot, Avebury.

Prvá tvár občianskej spoločnosti: sféra

V prvom z dvoch modelov sa občianska spoločnosť môže vnímať ako sociálna *sféra*, ktorá vzniká z funkčnej odlišnosti troch inštitúcií: štátu, trhu a rodiny. Čím je väčšia vzájomná vzdialenosť a jasnejšie hranice medzi týmito inštitucionálnymi základnými kameňmi modernej spoločnosti, tým je väčší priestor pre rast občianskej spoločnosti. (Model I)

R. Bauböck v diskusii o povahe a pomenovaní (rodina alebo domácnosť, trh alebo podnik) týchto základných kameňov spoločnosti zdôrazňuje, že ich nechápe ako organizácie alebo ako kolektívne sociálne jednotky, ale predovšetkým ako *sociálne inštitúcie*, t.j. súbor už dobre „usadených“ noriem a pravidiel interakcie, ktoré sa neustále reprodukovujú a ktoré ostatní aktéri v kontakte s nimi očakávajú.

Pre individuálneho občana je dôležité poznanie, že uvedené špecializované inštitúcie ho nevnímajú v jeho komplexnosti. Vnímajú ho predovšetkým prostredníctvom tých rolí, ktoré sú v súlade s ich poslaním. Ako to vtípne konštatuje R. Bauböck, inštitúcie produkujú vlastný vnútorný „opis“ toho, čo je jednotlivec z ich hľadiska.

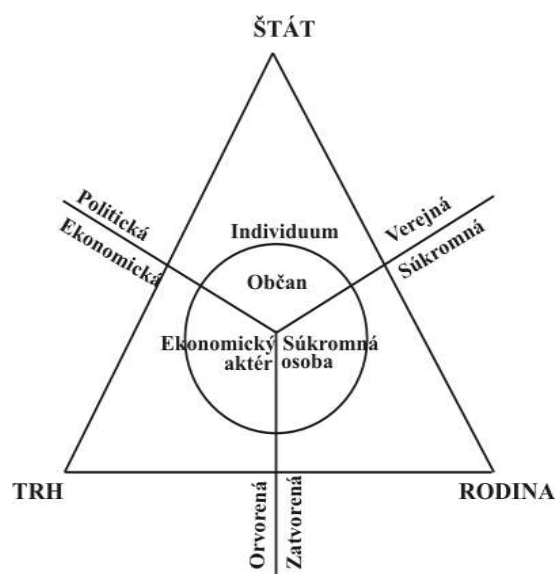
Demokratický **štát** chápe jednotlivca ako občana s presne definovanými občianskymi, politickými a sociálnymi právami a povinnosťami, ktoré ho spájajú so štátom štruktúrami vzájomných interakcií. **Trh** spája jednotlivcov uspokojovaním ich vzájomných potrieb formou výmeny a platenia. Tým na rozdiel od vzťahu „občan“ a „štát“ začína jednotlivec vystupovať nie ako univerzálny občan, ale ako individuum v rozličných podobách (spotrebiteľ, zamestnanec, vlastník kapitálu). Na rozdiel od štátu a trhu vníma **rodina** „jednotlivcov“ ako neanonymné, nezameniteľné osoby so vzájomnou komunikáciou „tvárou tvár“, s očakávanou vysokou vzájomnou solidaritou.

Občianska spoločnosť ako *sféra* vznikajúca vzájomným pôsobením troch základných inštitúcií sa tak predstavuje predovšetkým ako *prevencia pred totálnou subordináciou jednotlivca* imperatívnymi očakávaniami každej z nich osobitne. Práve možnosť kombinácií rolí občana, ekonomického aktéra a člena rodiny dáva jednotlivcovi šancu „pozitívnej slobody“. Jednotlivec si môže voliť medzi nimi slobodne svoju najadekvátnejšiu rolu. Reálne hranice medzi týmito inštitúciami zasa predstavujú „negatívnu slobodu“. Jednotlivec aj keby chcel, nemôže podriaďiť svoj život pravidlám niektorej z týchto sociálnych inštitúcií bez toho, aby ako tak nepôsobili na jeho život ostatné dve sociálne inštitúcie.

Hranice medzi sociálnymi inštitúciami vyjadrujú osobitosti sociálnych interakcií v každej z nich. Rozdiely medzi *politickou a ekonomickou* sférou sú dané implementáciou kolektívne prijatých rozhodnutí na jednej strane a prostriedkami výmeny za tovar alebo služby na základe rozhodnutí nezávislých ekonomických aktérov na druhej strane. Hranice medzi *verejnou a súkromnou* sférou, ktoré separujú od seba štát a rodinu, naznačujú, že verejnou záležitosťou je napríklad ulica alebo námestie či verejno-právne médiá a ich pôsobenie, ale nie súkromie rodinného života. Pri *otvorenej* sfére sa na rozdiel *od zatvorenej* nezohľadňuje, či jednotlivec je, alebo nie je členom nejakej rodiny a sociálne interakcie sa zakladajú na anonymnosti a podliehajú výkonovým kritériám.

Toto rozlíšenie však neznačí absolútnu nepriechnosť uvedených hraníc. Napríklad násilie na deťoch v rodine otvára súkromnú sféru rodiny pre legitímnu intervenciu štátu ako reprezentanta verejného záujmu. Obdobne treba chápať skutočnosť, že hranice medzi jednotlivými sférami inštitúcií sa menia v priebehu historického vývoja, ale podstatne sa môžu líšiť najmä podľa politického systému. Klasickým príkladom je vzťah medzi politickou a ekonomickou sférou v podmienkach komunistického systému, v ktorom bola pôvodná autonómnosť trhu (spojená so súkromným vlastníctvom) zlikvidovaná a podriadená politickým rozhodnutiam štátostrany, zredukovaná bola aj úloha štátu a zničené boli aj ostatné základy občianskej spoločnosti.

Model č. 1:

Klasickým prípadom pre zmenu hraníc medzi rodinou a štátom je podľa R. Bauböcka nebezpečenstvo dominancie rodiny a príbuzenstva pre fungovanie občianskej spoločnosti, ktorý symbolizuje *nepotizmus* ako systém prieniku rodinných klanov do verejnej sféry a využívanie príbuzenských vzťahov na získavanie neoprávnených výhod vo sfére verejnej správy a štátom riadenej ekonomiky.

Druhá tvar občianskej spoločnosti: združenia

Koncepcia občianskej spoločnosti utvorená vzájomnou vyváženosťou a hranicami medzi štátom, trhom a rodinou, umožňuje aj inú interpretáciu. Občianska spoločnosť sa môže identifikovať podľa R. Bauböcka ako vnútorný priestor „trojuholníka“, pričom štát, trh a rodina budú skôr jej vonkajšími rámcujúcimi inštitúciami. (Model 2)

Model č. 2:

Významnú úlohu pri raste veľkosti tohto priestoru zohráva vzdialenosť medzi jednotlivými sociálnymi inštitúciami alebo periméter, ktorým sa vyjadruje vyváženosť pôsobnosti všetkých inštitúcií.

Tento priestor sa môže chápať ako energetické pole „záujmov“ štruktúrované magnetickými silami vyžarujúcimi z troch pólov obsadených sociálnymi inštitúciami. Pravda, dôležitou je „lokalizácia združenia občanov“ v priestore i „atraktívna sila“ každého pólu. Ciele a pravidlá, ktorými sa riadi „vnútorná“ inštitúcia občianskej spoločnosti, závisia častokrát od jej lokalizácie i sily vonkajšej inštitúcie občianskej spoločnosti. R. Bauböck naznačuje, ako inštitúcie umiestnené vo vnútri trojuholníka získavajú charakteristiky práve podľa lokalizácie:

1. Tie, ktoré sa umiestnili v tesnej blízkosti niektorého rohu trojuholníka (politická strana, firma, kruh priateľov), najviac podliehajú vplyvu pravidiel a noriem vonkajších inštitúcií.
2. Tie, ktoré sa umiestňujú blízko perimetra a sú rovnako vzdialené od dvoch rohov trojuholníka, sa vyznačujú tým, že sa dostávajú do sféry konfliktu záujmov vonkajších inštitúcií občianskej spoločnosti (zamestnanecké zväzy, kongregácie, susedské komunity).
3. Čím sú inštitúcie bližšie k stredu trojuholníka, tým väčšia je ich autonómia. R. Bauböck tým vyjadruje skutočnosť, že členovia majú veľkú možnosť samostatne definovať relevantné ciele a interné pravidlá svojej asociácie (sociálne hnutia, kluby voľného času, družstvá, charitatívne združenia).

Najelementárnejšou črtou združení vo vnútri trojuholníka občianskej spoločnosti je dobrovoľnosť vstupu a výstupu. Skutočne dôležitou a charakteristickou črtou združenia je *fungovanie vnútornej demokracie*, t.j. istá možnosť individuálneho člena participovať na kolektívnom rozhodovaní. Združenia nachádzajúce sa bližšie k rohu trojuholníka často deviujú od tejto normatívnej požiadavky pod vplyvom imperatívov inštitúcií zabezpečiť si svoj vplyv na orientáciu a aktivity týchto združení.

Druhou najdôležitejšou charakteristikou združení občianskej spoločnosti je to, čo R. Bauböck nazýva *asociačný pluralizmus*. Existuje vždy niekoľko asociácií, ktoré v istej oblasti sledujú podobné ciele a poskytujú obdobné služby. Práve odlišné hodnoty spojené s poskytovanými službami umožňujú, aby sa jednotlivec mohol rozhodnúť, či vstúpi do takejto asociácie ako „člen“, alebo či prijme jej služby ako „spotrebiteľ“.

Treťou osobitosťou charakterizujúcou združenia občanov je to, že nielen existuje niekoľko združení s podobným zameraním, ale že občan môže byť členom viacerých rozmanitých združení súčasne. Viacnásobné členstvo individuálneho občana v rozličných typoch združení plní v istom slova zmysle most preklenujúci triedy, náboženstvá, etnicitu, politické ideológie a zabezpečuje potrebnú *spoločenskú kohéziu*.

Štvrtou zvláštnosťou dobrovoľných združení občanov je, že môžu byť chápané ako „cvičisko“ pre jednotlivcov v ich *učení stat' sa občanom*. Pritom nasadenie, kapacita závisí od jeho vôle a záujmu. Tým sa združenia jasne odlišujú od požiadaviek podniku či rodiny, ktoré si od jednotlivca vyžadujú plné výkonové alebo emocionálne zaangažovanie. Pravda, existujú združenia typu náboženských siekt, ktoré sú uzatvorenejšie ako rodina, a politické hnutia, ktoré sa podobajú organizačne na armádu.

Výchova k európskemu občianstvu

Integrácia do Európskej únie predstavuje výzvu aj pre našu štátnu mládežnícku politiku a je súčasne inšpiráciou pre tú oblasť, ktorá sa definuje ako príprava mladých ľudí na európske občianstvo. Nie náhodou dostávame práve teraz do rúk príručky pre mladých ľudí, ako sa učiť občianstvu s európskou dimenziou.

Podpora nových foriem *European governance* je jedným zo štyroch strategických priorít Európskej komisie. *Governance* sa vymedzuje ako pravidlá, mechanizmy a praktiky, ktoré ovplyvňujú proces rozhodovania a umožňujú, aby sa do tohto procesu maximálne zapájali občania Európy. Modernizácia fungovania európskej verejnosti spočíva na piatich základných princípoch: otvorenosť, participácia, zodpovednosť, efektívnosť a koherencia. (Schéma č. 2)

Schéma č. 2: Princípy občianskej modernizácie v Európe

Otvorenosť: zabezpečuje informácie a aktívnu komunikáciu s mladými ľuďmi v ich jazyku tak, aby chápali činnosť Európy a politiku, ktorá sa ich týka.

Participácia: zaisťuje, že sa s mladými ľuďmi konzultuje a zabezpečuje sa, aby participovali na rozhodnutiach, ktoré sa ich týkajú individuálne a celkovo aj života ich spoločenstva.

Zodpovednosť: rozvoj novej a novoštruktúrovanej formy spolupráce medzi členskými štátmi a európskymi inštitúciami je aj v záujme toho, aby sa našli spôsoby vyvolať primeranú úroveň zodpovednosti a rešpektovania aspirácií mladých ľudí.

Efektívnosť: zabezpečuje, aby to, čo mladí ľudia ponúkajú, mohlo byť odpoveďou na výzvy spoločnosti, aby mladí ľudia prispeli k úspechu rôznych sektorových politík, ktoré sa ich týkajú a prispeli k budovaniu Európy budúcnosti.

Koherencia: rozvíjať informovanosť o existencii rozličných koncepcií politík, ktoré sa týkajú mladých ľudí a umožňovať ich intervenciu na rozličných úrovniach, kde je to užitočné.

Zdroj: Nový impulz pre európsku mládež. Biela kniha 2002.

Rozhodnutie pripraviť a publikovať Bielu knihu o mládežníckej politike a najmä rozhodnutie začať najrozmanitejšie konzultácie s mládežou sú výsledkom tohto nového „riadiaceho“ prístupu. Biela kniha Európskej komisie: *Nový impulz pre európsku mládež* sa stala skutočným podnetom pre založenie nových vzťahov a sietí medzi mladými ľuďmi, občianskou spoločnosťou a miestnymi aktérmi v mnohých krajinách Európy.

Zmeny, ktoré sa uskutočňujú po roku 1989 v Európe, sú vlastne súčasťou komplexného modernizačného procesu, ktorý zahŕňa v sebe aj procesy občianskej modernizácie. V prezentovanej štruktúre dimenzií občianstva (Schéma č. 3), ktoré sa nachádzajú v jednej z metodických publikácií EÚ, sú definované výchovné ciele, ktoré sleduje európsky program výchovy k demokratickému občianstvu podľa jednotlivých dimenzií. Výchova k európskemu občianstvu sa teda neredukuje iba na politickú dimenziu.

Schéma č. 3: Dimenzie občianstva a ciele výchovy

DIMENZIE OBČIANSTVA	
Hodnoty	Hodnoty
<i>Politická / právna dimenzia</i>	<i>Sociálna dimenzia</i>
Politické občianstvo sa vzťahuje na politické práva a povinnosti v nadväznosti na politický systém	Sociálne občianstvo sa týka vzťahov medzi jednotlivcami v spoločnosti, spája sa s požiadavkami lojality a solidarity
<i>Kultúrna dimenzia</i>	<i>Ekonomická dimenzia</i>
Kultúrne občianstvo sa vzťahuje na vedomie spoločného kultúrneho dedičstva	Ekonomické občianstvo sa týka vzťahu individua k trhu práce a k spotrebnému trhu a implikuje právo na prácu a minimálnu mzdu

CIELE VÝCHOVY	
Politické	Sociálne
<ul style="list-style-type: none"> – znalosť politického systému – demokratické postoje – participačné skúsenosti 	<ul style="list-style-type: none"> – znalosť sociálnych vzťahov v spoločnosti – sociálne schopnosti
Kultúrne	Ekonomické
<ul style="list-style-type: none"> – znalosť kultúrneho dedičstva a histórie – základné schopnosti (jazyková – kompetentnosť, písanie a čítanie) 	<ul style="list-style-type: none"> – profesno-odborný výcvik – ekonomické schopnosti (vzťahujúce sa na výkon práce a iné ekonomické aktivity)

Zdroj: „Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competences, Variables and International Activities“ document prepared by Ruud Veldhuis, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam Seminar on Basic Concepts and Core Competences. Strasbourg, 11-12 December, 1997, Palais de l'Europe, Meeting Room n°5

Je to v plnom súlade s tými očakávaniami, ktoré sa vkladali aj na Slovensku do obnovovanej občianskej výchovy. V jednom z prvých učebných textov občianskej výchovy určených pre študentov stredných škôl po „nežnej“ revolúcii sa uvádza, že zvládnuť ochranu a rozvíjanie demokracie môže úspešne generácia, ktorá získa dôkladné vedomosti a jej jednotliví príslušníci sa budú prejavovať ako *mravne vyspelí občania*. To konkrétne znamená rozvíjať občianske iniciatívy a hnutia, jednoducho vytvárať „verejnosť“ a usilovať sa, aby mienka občanov mala reálny vplyv na spoločenský život.

O pár rokov neskôr, poučení z fungovania demokratického pluralitného parlamentného systému a trhovej ekonomiky na Slovensku experti apelujú na to, aby sme neplesali, ale ani neupadali do pesimizmu či pasivity. Mali by sme sa všetci sústrediť na zveľaďovanie a rozvoj osobnostných občianskych potenciálov.

To konkrétne znamená, aby sme sa mali k činu, ale aby sa naša občianska odvaha, aktivita a činorodosť nespájala s necnosťou nerešpektovať existujúce právne normy. Naša túžba po spravodlivosti sa musí spájať so záujmom o legitímnu zmenu právnych noriem.

To vyžaduje, aby si občania osvojili istú úroveň demokracie, prejavujúcej sa rešpektovaním práv menších (nielen etnických či národnostných skupín, ale aj politickej opozície), rešpektovaním práva občana na neodňateľnosť štátneho občianstva za politické názory a postoje,

poznáním a schopnosťou uplatňovania vlastných občianskych práv na slobodu zhromažďovania, združovania a prejavovania názoru prostredníctvom petície.

Učiť sa byť dobrým občanom znamená vedieť rozpoznať, či štát začína fungovať pod úrovňou našich občianskych možností a súčasne chcieť, *ale aj vedieť ako prejsť svoj názor a postoj v legálnych verejných formách (parlamentné voľby, petície, občianske zhromaždenia a hnutia)* a dosiahnuť zmenu jeho pôsobenia. To všetko spoločne vstupuje do obsahu pojmu kľúčové občianske kompetencie.

Stať sa „dobrým občanom“ sa zvyčajne v podmienkach tradičných pluralitných demokracií spája s tranzíciou mladých dospievajúcich do veku dospelosti. Pritom sa nemôžu stať „občanmi“ *automaticky* tým, že dosiahnu vek plného štátneho občianstva (18 rokov). Predpokladá sa, že mladý človek v tomto veku získa isté *klúčové občianske kompetencie*, znalosti o svojich občianskych právach a povinnostiach, osvojí si aj základné schopnosti na ich využívanie a plnenie. (Schéma č. 4)

Z iniciatívy Rady Európy a Európskej komisie, ich mládežníckych sekcií sa myšlienka výchovy k občianstvu v národných štátoch pretavuje do *projektu výchovy k európskemu (demokratickému) občianstvu*. Je to odpoveď na proces zjednocovania, rozširovania a integrácie európskych národných štátov *do nového spoločenstva s novou – európskou identitou*, ktorý vzbudzuje nádej uchovať a rozvíjať európsku kultúru v procesoch globalizácie. (Chisholm, L. – Kovacheva, S., 2002:)

Proces tranzície dospievajúceho do dospelosti sa musí zavŕšiť nielen získaním praktických zážitkov a skúseností z pracovného procesu, v ktorom sa preveruje efektívnosť získaných základných kvalifikácií (jazyky, zručnosť využívať informačné technológie, podnikateľský duch a sociálno-komunikačné schopnosti) vo formálnom i neformálnom vzdelávacom procese, ale aj získaním znalostí o demokratickom občianstve, schopností a skúseností uplatňovať svoje občianske práva a povinnosti, t.j. tým, čo môžeme vymedziť ako *občiansku gramotnosť*. V schéme máme k dispozícii konkrétne indikátory, ktoré nám umožňujú lepšie pochopiť čo sa skrýva pod všeobecnejším pojmi – schopnosti, znalosti a zručnosti aplikovaných na oblasť občianstva.

Schéma č. 5: Kľúčové občianske kompetencie

KLÚČOVÉ KOMPETENCIE
Aspekty výchovy k demokratickému občianstvu
* Vedomosti, pochopenie: <ul style="list-style-type: none"> • Pojem demokracie • Pojem demokratického občianstva • Fungovanie demokracie (aj občianskej spoločnosti) • Vplyv spoločnosti na jednotlivca • Politické rozhodnutia a legislatíva • Občianske práva a povinnosti • Úloha politických strán a záujmových skupín • Možnosť participácie na rozhodovacích procesoch • Ako ovplyvniť tvorbu politiky • Súčasné politické problémy
* Postoje / názory: <ul style="list-style-type: none"> • Záujem o sociálne a politické záležitosti • Národná identita • Úcta k demokracii • Smerovanie k demokratickému občianstvu • Politická dôveryhodnosť • Politická efektívnosť • Sebadisciplína • Lojalita • Tolerancia a poznanie vlastných predsudkov • Rešpektovanie ostatných jednotlivcov • Hodnoty európskej civilizácie • Hodnoty, na ktorých je postavená Európa (demokracia, sociálna spravodlivosť, ľudské práva)
* Intelektuálne schopnosti: <ul style="list-style-type: none"> • Zhromažďovanie a absorbovanie politických informácií prostredníctvom rôznych médií • Kritický prístup k informáciám, politike, názorom • Komunikačné schopnosti (byť schopný zdôvodniť, obhájiť a vyjadriť vlastné názory) • Opísať procesy, inštitúcie, funkcie, charakterizovať ciele atď. • Používať nenásilné riešenie konfliktov • Prevzatie zodpovednosti • Schopnosť rozhodovať • Zvoliť si možnosť zaujať stanovisko
*Participačné schopnosti / zručnosti: <ul style="list-style-type: none"> • Ovpływňovanie politiky a rozhodnutí (petície a lobovanie) • Uzatvárať koalície a spolupráca s partnerskými organizáciami • Účasť na politických diskusiách • Účasť na spoločenských a politických procesoch (členstvo v politickej strane, záujmové

organizácie, aktívna účasť vo voľbách, demonštrovanie atď.)

Prameň: „Education for Democratic Citizenship: Dimensions of Citizenship, Core Competences, Variables and International Activities“ document prepared by Ruud Veldhuis, Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam Seminar on Basic Concepts and Core Competences. Strasbourg, 11-12 December, 1997, Palais de l'Europe, Meeting Room n°5.

Podstatou je, že sa nielen rekonštruje výchova k občianstvu v škole, ale do výchovno-vzdelávacieho procesu sa integruje aj oblasť občianskej participácie detí a mládeže v mimoškolskom čase.

V modernej koncepcii výchovy k občianstvu sa rovnocenne akcentujú obidve oblasti:

Výchova k občianstvu v škole: vo vybraných učebných predmetoch, v špecializovaných predmetoch občianskej výchovy, ale najmä v školskej samospráve (žiacke školské rady, akademické senáty)

Občianska participácia mládeže v mimoškolskom čase: združenia dospelých občanov s účasťou detí a mládeže, občianske združenia detí a mládeže, neformálne občianske hnutia a iniciatívy, obecné-mestské parlamenty detí alebo mládeže.

Moderná koncepcia výchovy mládeže k občianstvu umožňuje a vyžaduje spájať oveľa viac ako doteraz vymoženosti formálneho vzdelávania v škole a neformálneho vzdelávania v štruktúrach práce s mládežou v občianskej spoločnosti.

S neformálnym vzdelávaním sa spája veľa otvorených otázok (kurikulum, didaktické modely, certifikácia). Európska multikultúrna spoločnosť v kontexte globalizačnej súťaže očakáva, že najmä medzi mladými ľuďmi bude čo najviac aktívne učiacich sa, ktorí budú schopní tvoriť svoje vlastné biografie a participovať na miestnom, štátnom a európskom živote.

Parlamentné zhromaždenie Rady Európy v roku 1999 prijalo výzvu, aby neformálne vzdelávanie ako plánovaný program osobnostnej a sociálnej výchovy mladých ľudí napomáhalo utvárať u nich rozličné schopnosti a kompetencie, ktoré sú suplementárne k obsahu formálneho vzdelávania. Tento druh vzdelávania má byť dobrovoľným, majú ho viesť kvalifikovaní vedúci v dobrovoľníckom a verejnom sektore, pričom má byť systematicky monitorované, hodnotené a certifikované.

V prípade výchovy mládeže k občianstvu sa prepájaním formálneho a neformálneho vzdelávania sleduje aktívna účasť na verejnom živote európskeho spoločenstva. Do

neformálneho vzdelávania sa zapája sieť vládnych i nevládnych organizácií uspokojujúcich záujmy a potreby mladých ľudí. Na úrovni Rady Európy je to predovšetkým Európske centrum mládeže a Európsky fond mládeže s masívnou finančnou podporou mládežníckych organizácií. Na úrovni Európskej únie je to program Mládež a čiastočne aj Leonardo, ktoré zahrňujú každoročne viac ako 100 tisíc mladých ľudí.

White Paper Európskej komisie o situácii mládeže v Európe konštatuje (Biela kniha, 2002, s. 14), že na vzťahy medzi generáciami vplývajú nielen demografické (starnutie populácií), ale aj sociálne zmeny. Sprievodným javom týchto zmien je klesajúca ochota mladých ľudí venovať sa verejným otázkam na národnej a európskej úrovni. To predstavuje výzvu na hľadanie ciest a spôsobov ako zastaviť vznikajúcu hrozbu „občianskeho deficitu mládeže“.

Výchova k občianstvu s *európskou dimenziou* je zložitý proces, ktorý sa môže v podmienkach školskej i mimoškolskej výchovy obsahovo inovovať iba vo väzbe na reálne procesy zrodu *európskeho občianstva*. Ako sa to konštatuje v Bielej knihe, Európsky projekt je sám osebe mladý, neustále sa formujúci, ...potrebuje ambície, nadšenie a angažovanosť zo strany mladých ľudí voči hodnotám, na ktorých je založený. „Nadišiel čas, aby sme všetci vnímali mládež ako pozitívnu silu pri budovaní Európy. Očakávame, že vytvoria nové formy spoločenských vzťahov, nájdu rôzne spôsoby vyjadrenia solidarity alebo vyrovnania sa s ľahostajnosťou, pričom v tejto aktivite nájdu aj určité obohatenie.“ (Biela kniha, 2002, s. 7)

Onedlho budeme mať možnosť vo voľbách do Európskeho parlamentu (2009) zistiť či došlo k odbúraní občianskej ľahostajnosti a k posunu chápania dôležitosti európskych inštitúcií pre každodenný život občanov členských krajín Európskej únie. V predchádzajúcich voľbách v roku 2004 upútalo Slovensko pozornosť celej EÚ tým, že získalo poslednú priečku volebnej účasti spomedzi všetkých členských krajín a (17% účasti) a obsadilo 14 poslaneckých miest. Je celkom možné prognózovať, že v týchto voľbách do EP (13 poslaneckých miest) sa prejaví Slovensko znovu osobitým spôsobom a účasť jej občanov, *najmä prvovoličov* bude enormne vysoká a SR bude sa umiestňovať v rebríčku volebnej participácie na popredných miestach.

Literatúra

- Bauböck, R. (1996): *Social and Cultural Integration in Civil Society*. In: Bauböck, R.; Heller, A.; Zolberg, A. R. (ed.): *The Challenge of Diversity. Integration and Pluralism in Societies of Immigration..* Aldershot, Avebury..
- Iuvenza (2002): *Nový impulz pre európsku mládež. Biela kniha Európskej komisie*. EK IUVENTA, Bratislava.
- Macháček, L. (2001): *Antológia sociologických a politologických textov k problematike občianskej spoločnosti*. Katedra politológie FF UMC v Trnave, Trnava 2001
- Macháček, L. (2002): *Kapitoly zo sociológie mládeže*. Trnava: UCM.
- Macháček, L. (2008): *Úvod do politickej sociológie mládeže*. Trnava: UCM.
- Marshall, T. H. (1950): *Citizenship and Social Class and other Essays*. Cambridge. Cambridge: University Press.
- Roško, R. (1995): *Smer moderné občianstvo*. Bratislava: IRIS.
- Stena, J. (1991): *Utváranie občianskej spoločnosti ako rozvojový problém*. In: Sociológia 23, č. 1-2, s. 7-21.
- Wallace, C.; Kovatcheva; S. (1998): *Youth in Society. The Construction and Deconstruction of Youth in East and West Europe*. Macmillans: London, St. Martins Press: USA.
- Wallace, C. (1993): *Koncepcia občianstva v súčasnej svetovej sociológii*. In: Sociológia, vol. 25, č. 3, s. 163-176.